

THE WASTE LAND

C.S.LEWIS OVER HET LIJDEN

SCHOLING VOOR (OUD-)STUDENTEN

VAN DE DRIESTAR HOGESCHOOL

2010 - 2011

EWALD MACKAY

Inleiding

De scholing van vorig jaar rond The Golden Valley heeft een vervolg gekregen in de scholing rond het lijden, dit jaar. Ik geef het de titel *The Waste Land*. Daarmee bedoel ik – in termen van de tuinmetafoor die we zagen bij *The Golden Valley* – als de verwilderde tuin van deze wereld ofwel de wereld van na het paradijs, de harde werkelijkheid waarin wij leven en waarin het kwaad een immense inwerking heeft, ook al is er nog veel goeds en moois en bewerkt God in dit verwilderde land de herschepping.

We hebben weer drie middagen stilgestaan bij Lewis: 13 april, 11 mei en 1 juni 2011.

Voorliggende tekst volgt die structuur. In drie paragrafen probeer ik de kern van de middagen vast te leggen.

In de eerste paragraaf gaat het over Lewis' denken over het lijden voor zijn ommekeer, dus van 1898 tot het jaar 1929, rond zijn dichtbundel *Spirits in Bondage* en zijn essay 'Optimism'.

In de tweede paragraaf gaat het over Lewis' denken over het lijden in de vroege christelijke periode, van 1929 tot 1950, rond *The Problem of Pain* vooral.

In de derde paragraaf gaat het over Lewis' denken over het lijden in zijn late christelijke periode, van 1951 tot 1963, vooral rond *A Grief Observed*, dat over de dood van Joy Davidman, zijn grote geliefde, gaat.

Overigens vormen beide series Lewismiddagen de basis voor het boekje dat ik mocht schrijven voor school en dat binnenkort uitkomt, *Besloten tuin. C.S. Lewis als leermeester*.

1. Lewis' denken over het lijden voor zijn ommekeer (1898 – 1929)

We kijken eerst zelf naar het lijden en doen een kleine fenomenologie van het lijden.

De taal leert ons allereerst iets in dezen. Lijden is een woord dat bijvoorbeeld in de grammatica voorkomt: een lijdend voorwerp. Lijden is hier 'passief', datgene dat iets ondergaat van een persoon die iets doet. In alle talen heet dit ook lijdend voorwerp of een equivalent ervan. Voorts heb je de lijdende vorm in vele talen, dus 'ik word beboet' etc. Dat is ook passief. We zien dat lijden dus heel sterk iets is van ondergaan, overkomen, je gebeuren, etc.

Het woord passio in het latijn wijst op het lijden, denkt aan Bachs Passiones! Ook hier is het woord passief!

We spreken ook over 'lijdelijk ondergaan', etc. De taal is hier een spiegel der dingen.

Zeer wonderlijk is dan wat over Christus gezegd wordt, en wat we als opening ook lezen, en verdiepten aan de hand van een preek van Kierkegaard over 'De leerschool van het lijden', nl. dat Hij 'gehoorzaamheid leerde uit hetgeen Hij leed'. Lijden wordt hier een daad, een actio in plaats van een passio.

Voorts kijken we kort naar Lewis' vorege leven vanuit het perspectief van het lijden. Al heel jong leed hij aan het gevoelde gemis van de tuin, aan de hardheid van het leven, zo ook het schoolleven. De dood van zijn moeder heeft hem finaal geraakt en dat terwijl hij pas kind was hij het lijden meemaakte heeft hem gestempeld en ook verbitterd. Na de kostscholen leefde hij op in Oxford in 1917, maar ook daar kwam al snel de desillusie van het harde leven: hij moest te wapen in WOI in de loopgraven in Frankrijk. Van de vijf jongens die zijn vriendenclub uitmaakte overleefde hij als enige doordat hij gewond raakte en naar een hospitaal werd afgevoerd.

In deze loopgraven schrijft hij gedichten om de waan te ontsnappen en te verwoorden. Ze zijn na de oorlog gebundeld in 'Spirits in Bondage', ofwel 'Gekluisterde Geesten'. Na de oorlog keert hij terug en studeert verder, schrijft hier een essay over 'Optimism' voor een prijsvraag, die hij ook wint. Hij wordt docent en tot 1929 is zijn denken dat van een moderne, overtuigde atheïst. Hoe ziet hij het lijden? Ik citeer uit *The problem of Pain*, waarin hij vertelt hoe hij dit voor zijn ommekeer zag:

'Als iemand mij enkele jaren geleden, toen ik nog atheïst was, gevraagd had, 'Waarom geloof je niet in God?', zou ik ongeveer het volgende hebben geantwoord: 'Kijk eens in wat voor heelal wij leven. Verreweg het grootste deel bestaat uit lege ruimte, volslagen donker en onvoorstelbaar koud. Daarin zweven de hemellichamen, maar het zijn er zo weinig en ze zijn zo klein vergeleken met de ruimte zelf, dat zelfs als we wisten dat ze allemaal bevolkt werden door een maximum aantal volmaakt gelukkige wezens, we nog moeilijk zouden kunnen geloven dat leven en geluk meer dan een bijproduct zijn voor de macht die het heelal gemaakt heeft. En dan nog denkt de wetenschap dat maar weinig sterren – misschien niet één behalve onze zon – planeten hebben; en binnen ons eigen planetenstelsel bevat waarschijnlijk alleen de aarde leven. En de aarde heeft miljoenen jaren bestaan zonder leven, en als het leven ophoudt zal ze nog wel miljoenen jaren voortbestaan. En hoe ziet dat leven er ondertussen uit? Het is zo geregeld dat alle levensvormen alleen maar kunnen voortbestaan door elkaar te belagen. Voor de lagere vormen betekent dat alleen maar de dood, maar in de hogere vormen doet zich nog iets anders voor, namelijk bewustzijn, waardoor pijn mogelijk is. Levende wezens

veroorzaken pijn als ze gebaard worden, ze leven door lijden teweeg te brengen, en meestal sterven ze ook nog op een pijnlijke manier. In het meest gecompliceerde wezen, de mens, zien we bovendien een ander verschijnsel, genaamd verstand; daardoor kan hij zijn eigen lijden voorzien, zodat daar voortaan acuut mentaal lijden aan vooraf gaat, en is hij zich bewust van zijn naderende dood, terwijl hij heftig verlangt te overleven. Ook is de mens door zijn verstand in staat honderd ingenieuze manieren te verzinnen om zijn medemens en de overige, niet met verstand begiftigde levensvormen, veel meer lijden toe te brengen dan anders mogelijk was geweest. Dit vermogen heeft de mensheid volledig uitgebuit. De geschiedenis van de mens is een aaneenschakeling van misdaad, oorlog, ziekte en terreur, vermengd met net genoeg geluk om ze zolang dat duurt een intense angst te bezorgen dat het voorbij zal gaan, en als dat gebeurt, ze op te zadelen met schrijnende herinneringen. Af en toe weten ze hun omstandigheden enigszins te verbeteren, en dat noemen we dan een beschaving. Maar alle beschavingen gaan voorbij, en ondertussen brengen ze hun eigen specifieke vorm van lijden voort, dat waarschijnlijk de verbeteringen op het gebied van de gebruikelijke vormen van menselijk lijden, ruimschoots teniet doet. Niemand kan ontkennen dat onze eigen beschaving dat heeft gedaan; en het is heel waarschijnlijk dat ook deze beschaving voorbij zal gaan, net als de vorige. En zo niet, is dat dan beter? De mensheid is ten ondergang gedoemd. Iedere vorm van leven, waar dan ook in het heelal, zal ten onder gaan; want ze zeggen dat het heelal eindig is en tenslotte zal uitlopen op een eenvormige oneindigheid van homogene koude materie. Alle verhalen lopen op niets uit; alle leven zal uiteindelijk van voorbijgaande aard blijken te zijn, een zinloze grimas op het wezenloze aangezicht van de oneindige materie. Als u mij vraagt te geloven dat dit allemaal het werk is van een welwillende, almachtige geest, dan antwoord ik dat alles op het tegendeel wijst. Of er is geen geest achter het heelal, of hij staat onverschillig tegenover goed en kwaad, of het is een kwade geest.¹

De jonge Lewis zoekt bijna wanhopig naar antwoorden op deze leegte. In het platte evolutionisme dat domweg de natuur in zij wreedheid, ziekte, dood accepteert, kan hij het niet vinden.

Als er al iets avn een antwoord is dan in het dualisme. Het dualisme stelt dat er een kwade Demiurg is die verantwoordelijk is voor de schepping der wereld en dat de goede GGGoood daar tegenover louter geest is en niets met deze duistere materie te maken heeft. Denk aan het manicheïsme of aan het zoroastrisme. Zeer opvallend is hier de paralel met Augustinus die negen jaar bij de manicheeën was!

Zijn dichtbundel bevat drie delen, Prison House, Hesitation en Escape. Die delen staan symbool voor de wereld, de wereld is een gevangenis, een kerker, en daarin zoek je vertwijfeld naar enige zin of betekenis. Alleen in de vlucht uit de werkelijkheid in de wereld van de geest, de wereld der verbeelding, de wereld waar de puur geestelijke God bestaat, als Hij al bestaat.

Aldus Lewis' sombere kijk op de wereld en het lijden daarin.

---

¹ C.S. Lewis, *Het probleem van het lijden*, Kampen, 2001 (1940), 10–13.

2. Lewis' denken over het lijden in zijn vroege christelijke periode

In de jaren '30 en '40 verhuisde Lewis met zijn broer Warren en Mrs Moore de huishoudster naar huize The Killns, 6 km van Oxford, waar hij in de weekenden en vakanties verbleef, in het dorpe Headington Quarry. Ze hadden een pracht van een huis met een grote, paradijselijke tuin: 'Een hof van Eden, een Lotuseiland in een sprokkjesland'.

Door de week was hij op zijn kamer in Oxford, op Magdalen College, waar hij elke dag begon met bidden in de 'hortus conclusus' van zijn College. Hij had een mystieke kijk op de natuur, zag de 'signatuur derdingen' en kende een keltische melancholie temidden der natuur.

Hij kende hier betrekkelijk goede jaren,, gaf les, begon te schrijven, zijn eerste boeken kwamen uit.

In WOII meldde hij zich vrijwillig, voor de luchtbescherming, en hij hield radiolezingen voor de BBC over het lijden en andere onderwerpen. Uit deze lezingen komt voort *The Problem of Pain!*

De oorlog, en daarin alle lijden dat Lewis gekend heeft, stelt Lewis voor de vraag naar deze verschrikkelijke werkelijkheid waarin wij leven. Laten we kijken naar zijn betoog over deze wereld en het lijden:

Hij probeert een aanknopingspunt voor atheïsten te vinden om hierover te spreken: Voor atheïsten spreekt hij over het geloof door deels rationeel hen te overtuigen dat het geloof niet onredelijk is, ook al is uiteindelijk het geloof Joy, overgave. Hij neemt zijn vertrekpunt – zie *Mere Christianity* – in de natuurlijke notie van goed en kwaad. Elk volk in alle tijden heeft een notie van goed en kwaad: dat is op zich al opmerkelijk. Net zo opmerkelijk is dat vele morele systemen grotendeels hetzelfde zijn: moed, dapperheid en dergelijke gelden bij allen als deugden. Hoe kan dit als er geen transcendente bron is van deze ethiek? Kennelijk heeft ieder mens een ingeschapen notie van het goede en daaraan afgemeten ervaart ieder mens een tekort:

Dit ervaren tekort leidt in alle culturen tot mythen, sprookjes en dergelijke die het verlangen verbeelden: dan zijn we dus bij de transcendente ervaring van de tuin: talloze paradijsverhalen herinneren aan de tuin achter de einder die ook de jonge Lewis in zich droeg. Lewis zegt later over dit verlangen:

'Het feit dat we honger hebben, impliceert niet dat er brood is': Lewis daartegenover zegt: 'Als geen enkel verlangen van ons aan deze zijde wordt vervuld, betekent dit dat de vervulling van ons verlangen aan gene zijde ligt'.

Voorts ontvouwt hij zijn denken over het waarom van het lijden:

a. De val van de engelen en het lijden

Wanneer vielen de engelen? Wanneer werden ze geschapen? Moeilijk te beantwoorden. Het kwaad en lijden begon met de val der engelen. Volgens Lewis was dit al heel vroeg, ergens voor de schepping van de dieren. Hij zegt dit omdat hij de evolutie-opvatting dat de dieren ouder dan de mens zijn en toen ook al bijvoorbeeld elkaar opaten accepteert. Dit eten en gegeten worden acht hij een kwaad – God heeft alleen planteneters geschapen! – en daarom moet er dus al van een inwerking van het kwaad van engelen op hen zijn geweest waardoor ze 'slecht' werden en 'listig' als de slang: waar komt anders die listigheid vandaan?

De engelen bedreigen dus de op zich nog steeds voortgaande goede schepping. Dan verleiden ze ook de mens en ook die valt. Dan versnelt zich het kwaad en de infectering ervan in de wereld: devolutie is dit en niet evolutie volgens Lewis.

b. De val van de mensen en het lijden

Het begint voor de mens bij het paradijs: de oude tuin. God had ook niet kunnen scheppen maar schiep wel! Hij weet dan wat er van zal worden en toch schiep Hij. Waarom? En waarom zo? Hij had ook een robotwereld kunnen maken zonder kwaad en lijden. Maar dan is er geen echte, levende werkelijkheid. God is liefde en schiep overeenkomstig Zichzelf: liefde veronderstelt evenwel de mogelijkheid van niet-liefde, anders zou het namelijk geen liefde zijn! Dus het kwaad is niet noodzakelijk, maar de mogelijkheid van het kwaad is wel noodzakelijk. Tenzij je natuurlijk supralapsarist bent – de val is dan in zekere zin gewild door God – , maar dat is Lewis niet (een andere visie dan het supralapsarisme is die van bv C.G. Jung, dat in God een schaduw is, zie zijn boek *Antwoord aan Job*: het punt blijft bij zowel supralapsarisme als Jung dat de visie impliceert dat in God een wil tot het kwade blijktbaar is). Lewis houdt vast aan de notie dat 'in God geen onrecht is'. We raken hier aan een grens.

Ook binnen het denken van Lewis blijft lastig: God schiep de tuin en de mens maar de mens viel: waarom? Ik vind dit de moeilijkste vraag die er is: waarom valt een goed geschapen iemand, waarom kiest hij het kwaad?

Feit is dat het kwaad er is en dat de tuin verwildert tot een 'waste land' (T.S. Eliott). Het land *Narnia* is de wintertuin van na de val: maar er is de Leeuw! Christus herstelt de tuin, de lente begint in Narnia, het gaat tot het groene hout van het kruis, Christus treedt in Gethsemane = Gat Sjemmen - de hof van olijven - de pers: beeld van het leven als een reis van vrucht naar olie (Joodse mystiek), door lijden heen. Maar het gaat naar de hof van Jozef van Arimathea: naar de opstanding uit de dood, naar de herschepping.

Ons leven is sinds de val ook een weg door lijden tot heerlijkheid:

Vóór de bekering is het lijden bedoelt aan megafoon: God schreeuwt tot ons in ons lijden om ons stil te zetten.

Na de bekering is lijden loutering, het zilver moet het oorspronkelijke beeld weer gaan weerspiegelen via een proces van loutering dat pijnlijk is. Zoals de grafsteen van Lewis zo aangrijpend uitdrukt: '*Man has to endure his going hence*': de mens moet zijn heen gaan verduren: subtiel beeld voor de reis en voor het sterven in de tijd tegelijk!

Hierin is Lewis een moderne Augustinus: ging ook Augustinus niet in de tuin – Cassiacum – de weg via moeite en pijn tot de Joy!?

Ons leven hier is een 'verduren van ons heen gaan' én een heimwee naar wat teloor ging: het paradijs. Maar niet alleen: het is ook een verlangen naar herschepping, naar een nieuwe tuin. We leven aldus in het heimwee in deze wereld. En in het verlangen vooruit naar een herstel.

c. De hele schepping wordt meegesleurd in de val der engelen en der mensen

Alles gaat nu vallen. De dieren verwilderen en er ontstaat een systeem van eten en gegeten worden. Zelfs de materie wordt geïnfecteerd en er ontstaan rampen, aardbevingen en ziekten.

d. Herschepping

Christus' incarnatie is het begin van de herschepping. In Zijn weg door lijden tot heerlijkheid en opstanding baant Hij de weg tot de herschepping. In feite valt hier het onder b. genoemde bekerende handelen en louterende werken van God ook onder. Dus ook bij de herschepping is lijden deel van het proces: de ganse schepping zucht als in barensood gezeten: we lezen het bij de opening uit Rom. 8.

Aldus is wanneer wij lijden de vraag waarom we lijden. Dit is heel subtiel: het kan een oordeel zijn dat we over ons afriepen, het kan een ramp of ziekte zijn die door de duisternis tot ons komt en die God toelaat, het kan een oproep tot ommekeer en een loutering van ons geloof zijn: aan ons de moeilijke vraag van de duiding van ons leven en van ons lijden.

3. Lewis' denken over het lijden in zijn late christelijke periode (1951 – 1963)

Inleiding

Op onze derde middag rond Lewis' denken over het lijden richten we ons op de late Lewis en het lijden, gedurende de periode van 1952 tot 1963, dat is de tijd rond Joy Davidman. We zullen eerst kijken naar hun beider leven, dan naar het lijden en tenslotte naar het leren temidden van het lijden, zodat we bij het onderwijs eindigen!

a. Leven

In 1952 komt Joy Davidman naar Engeland om kennis te maken met Jack Lewis. Lewis is tot dat moment een verstokte vrijgezel, hoewel hij wel altijd een bijzondere band heeft gehad met Mrs. Moore.

Helen Joy Davidman wordt in 1915 te New York geboren uit Oost-Europese joden, die het geloof niet of nauwelijks praktiseerden. Haar vader was overtuigd atheïst, haar moeder hield zich in zeer beperkte mate aan de leefregels van het geloof. Wel vertelde ze Joy vaak verhalen over het Joodse leven in de Oekraïne. Mede uit deze verhalen is Joy's roman *Anya* voortgevloeid, een boek dat gaat over een meisje dat uitgehuwelijkt wordt maar zich daar niet bij neerlegt en ervoor kiest om haar eigen weg te gaan, ook al verlaat ze uiteindelijk het geloof niet en laat ze haar zoon besnijden².

Joy Davidman valt zelf wel van haar geloof en wordt atheïst hoewel ze tegelijkertijd een sterk religieus verlangen kent: hoezeer lijkt ze hier op haar latere geliefde, Jack Lewis!

Ze studeert Engelse letterkunde aan de Columbia University, wordt lerares Engels op enkele middelbare scholen in New York en bekeert zich tot het communisme. In 1942 huwt ze met de atheïst William Gresham, en ze krijgen twee kinderen, David en Douglas. William raakt echter meer en meer verslaafd aan de drank. Tijdens een moment van diepe crisis in het leven van William heeft Joy een bijzondere Godservaring waardoor ze uiteindelijk tot de overgave aan God komt. William volgt haar in deze weg en beiden vertellen hierover in *These Found the Way* (1951). Uiteindelijk houdt Williams weg geen stand en valt hij terug in de drank. Het huwelijk belandt in een crisis.

Tegen deze achtergrond reist Joy in 1952 af naar Engeland om Lewis te ontmoeten en om hem advies te vragen over haar huwelijks crisis. Jack nodigt Joy uit om de kerst in huize *The Kilns* door te komen brengen en twee weken lang verblijft zij als logé in het huis.

Wanneer ze uiteindelijk terug gaat naar Amerika blijkt haar man weer aan de drank te zijn en ook dat hij vreemd gaat met een nichtje van Joy, die tijdens Joy's reis op de kinderen had gepast. Het huwelijk loopt op de klippen en Joy besluit om te gaan scheiden van haar man. Ze gaat naar Engeland om haar oude leven te ontvluchten. Ze krijgt hier een tijdelijke verblijfsvergunning en houdt contact met Jack.

Jack krijgt ondertussen in 1954 een benoeming als hoogleraar te Cambridge. Hij verlaat zijn geliefde kamers in Oxford en betreft enkele kamers aan het *Magdalen College* van Cambridge. Ondertussen schrijft hij gestaag verder aan zijn oeuvre: boeken als *Till we Have Faces* (1957), *Reflections on the Psalms* (1958) en *The Four Loves* (1960) verschijnen.

---

² Joy Davidman, *Anya*, New York, 1940.

Joy's tijdelijke verblijfsvergunning verloopt en de enige manier om haar in Engeland te kunnen laten blijven, is middels een huwelijk. Ondanks bezwaren van zijn vrienden trouwt Jack met haar, niet om werkelijk met haar getrouwd te zijn en met haar te leven, maar alleen vanwege haar verblijfsvergunning. Ze blijft op haar eigen kamers in Headington wonen. Blijkbaar is Lewis nog niet zover dat hij werkelijk met haar verder wil of durft. Hier komt verandering in door droevige ontwikkelingen in het leven van Joy. In juni 1956 krijgt zij hevige pijnen en bij een val in huis breekt zij haar been: zij blijkt kanker te hebben. Tijdens haar ziekte ontdekt Jack dat hij werkelijk van haar houdt en in december 1956 trouwen zij voor de kerk en zij zijn daarmee in beider ogen werkelijk getrouwd. Het kan niet toevallig zijn dat de vrouw waarop Jack Lewis verliefd wordt *Joy* heet. Het hoofdstuk dat biograaf George Sayer over deze liefde schrijft draagt dan ook de titel *Surprised by Joy!*

Het huwelijk heeft ruim drie jaar geduurd en deze tijd in huize *The Kilns* is voor beiden de gelukkigste periode uit hun leven. Tussen deze twee zoekers die het geloof hebben gevonden is een grote mate van zielsverwantschap. Hun liefde is een late bloeiende herfsttuin. Samen bezoeken ze nog - tijdens een korte opleving - *The Golden Valley*, waarvan Lewis nog altijd de plaat op zijn kamer heeft hangen. Dan gaat het ineens heel snel bergafwaarts en op 11 juli 1960 sterft Joy. Jack is radeloos.

Om niet gek te worden van verdriet schrijft hij in deze tijd dagboeknotities. Deze notities bundelt hij in *A Grief Observed* (1961), een boekje dat onder het pseudoniem N.W. Clerk is uitgegeven, omdat het wellicht schokkend zou zijn geweest voor de lezers dat de inmiddels algemeen bekende Lewis een dergelijk genadeloos eerlijk en bij tijden vertwijfeld boek over het lijden van zijn vrouw zou schrijven. Laten we kijken naar dit boek vanuit het perspectief van de thematiek van het lijden, als vervolg op *The Problem of Pain*.

b. Lijden

Het boekje *A Grief Observed* - in het Nederlands vertaald onder de titel *Verdriet, dood en geloof. Een genadeloze zelfanalyse*³ - laat de diepe crisis zien, waarin Lewis terecht kwam na de dood van Joy Davidman. In vier schriftjes beschrijft hij de gruwelijke weg waar hij doorheen moet, in het 'dal der schaduwen des doods' (Psalm 23). God lijkt hem niet te horen:

*'Maar ga eens tot Hem als je Hem wanhopig nodig hebt, als alle andere hulp tevergeefs is, wat vind je dan? Een deur, die voor je neus dichtgeslagen wordt en binnen het schuivende geluid van een grendel, een dubbele grendel. Daarna stilte. Je kan evengoed weggaan. Hoe langer je wacht, hoe dreigender de stilte wordt. Er is geen licht in de vensters. Het huis kan wel onbewoond zijn. Heeft er wel ooit iemand gewoond? Zo leek het soms, ja*⁴.

Lewis is niet bang dat hij zijn geloof zal verliezen - dat verliest hij ook niet in deze periode - maar hij is wel bang dat hij verschrikkelijke dingen van God zal gaan denken. Dit gevaar is reëel nu Joy weg is, die hij zozeer bemint. Hij is verstomd, tegen haar twee kinderen kan hij niet over haar spreken. Hij voelt zich in een vacuüm leven. Hij boezemt de mensen schrik in, ze vermijden hem, weten geen raad met zijn verdriet. Hij kan het niet verdragen van haar gescheiden te zijn door de dood. Hij bezoekt de plekken waar ze samen zijn geweest. Hij herinnert zich weer hun tocht vlak voor haar dood naar *The Golden Valley*. De herinnering is prachtig maar ook zeer pijnlijk. De troost die veel

³ C.S. Lewis, *Verdriet, dood en geloof. Een genadeloze zelfanalyse*, Franeker, 1989.

⁴ C.S. Lewis, *a.w.*, 9.

mensen wellicht hebben dat iemand in de herinnering voortleeft, heeft Lewis niet. De herinnering herinnert hem er slechts aan dat zij er niet meer is. Een klein bloembed op een graf van twee bij één meter is in de plaats gekomen van de tuin der liefde. Hij is verscheurd van pijn, voelt zich 'om de tuin geleid' in plaats van in een hof van vrede en hij noemt in een moment van hevige vertwijfeling God zelfs een wrede 'kosmische sadist' in plaats van de God der liefde:

'Worden Gods handen plotseling vriendelijker jegens ons als we het aardse lichaam verlaten hebben? En zo ja, waarom? Wanneer Gods goedheid niet verenigbaar is met de pijn die ons wordt aangedaan, dan één van tweeën, God is niet goed of er is geen God: want in het enige leven dat wij kennen pijnigt Hij ons meer dan onze ergste vrees deed vermoeden en vreselijker dan alles wat we ons konden voorstellen'⁵.

Hij schrikt van zijn eigen woorden:

'Zo schreef ik gisteravond. Het was meer een schreeuw dan en gedachte'⁶.

Hij bepaalt zich tegenover zijn eigen woorden, als een biechteling die tegelijk zijn eigen biechtvader is. Hij komt tot de conclusie dat zijn geloof momenteel niet de ultieme overgave kent die hij altijd heeft gedacht te kennen:

'Nu het er op aankomt, bemerk ik dat ik geen vertrouwen had'⁷.

Tegelijk blijft de pijn van het gemis voortbestaan. Hij ziet Joy haarscherp voor zich, deze sterke ziel – die hij vergelijkt met een 'zwaard' – en die zozeer geleden heeft aan de pijn van de ziekte. Dan ineens is het of zijn hart lichter is, het verdriet iets milder en juist daardoor ziet hij haar in zijn herinnering scherper. Hij realiseert zich dat het – hoe groot de vragen aan God ook zijn – wel de liefde is die Lewis zowel vreugde gaf als pijn geeft: is het alles niet toch deel van de logica der liefde Gods? Hoe dan ook, er is een zekere vrede binnengekomen in zijn ziel:

'Als ik me tot God wend, vindt mijn geest niet langer een gesloten deur'⁸.

En het merkwaardige is dat zijn beeld van Joy nu ook liefelijker wordt. Eerst noemt hij haar nog een 'zwaard', een sterke, scherpe ziel. Nu noemt hij haar een *tuin*:

'Ik zie dat ik H. (met de letter 'H' duidt hij Joy op anonieme wijze aan, EM) heb beschreven als een zwaard. Dat gaat tot op zekere hoogte wel op. Maar zonder meer is het totaal ontoereikend en misleidend. Ik had het genuanceerder moeten zeggen. Ik had moeten zeggen 'maar ook als een tuin'. Als een nest van tuinen, de ene haag binnen de andere, haag binnen haag, steeds intiemer wordend, naarmate je er dieper in doordringt steeds overvloediger van geurig, vruchtbaar leven.

En dan zou ik van haar en van alles wat geschapen is en dat ik geloof moeten zeggen 'in zekere zin, op zijn eigen, unieke manier, zoals Hij die het gemaakt heeft.

---

⁵ C.S. Lewis, *a.w.*, 28 – 29.

⁶ C.S. Lewis, *a.w.*, 31.

⁷ C.S. Lewis, *a.w.*, 38.

⁸ C.S. Lewis, *a.w.*, 59.

Dus van de tuin naar de Tuinman, van het zwaard naar de smid. Naar het levengevende Leven en de Schoonheid die alles schoon maakt.

*Zij is in Gods hand*⁹.

Lewis ontdekt hier voor de tweede keer de Tuinman. Hij ontdekt dat geen enkele theorie over het lijden uiteindelijk echt overeind kan blijven. Als een theorie alles zou kunnen verklaren dan hebben we nog een stut en een steun in onszelf. Dan is het toch weer de *Contemplation*. Maar wanneer alles wordt weggeslagen en wij in een gevecht komen als waarin Lewis nu is, dan rest ons slechts de overgave: *Joy*.

Er is wel gedacht dat Lewis door het lijden en de dood van Joy Davidman zijn geloof verliest. Tot op zekere hoogte zie je hiervan in de film *Shadowlands* ook wel de sporen terug. Ik ben het met die gedachte niet eens en vind in dat licht *Shadowlands* te somber eindigen. Ik geloof evenmin dat Lewis fundamenteel anders is gaan denken dan in zijn vroegere tijd. In feite past zijn crisis rond het lijden van Joy in wat hij in *The Problem of Pain* schrijft over het lijden als loutering. Wat hij daar beschrijft, gebeurt hem nu. Dwars door de crisis heen wordt hij gelouterd tot een hogere vorm van overgave. In zijn eigen, eerder geciteerde woorden: 'Zijn gietvorm neemt steeds geduldiger het schitterende vloeibare metaal op'.

Hier onthult zich iets dat heel moeilijk te verstaan is van buiten af, maar wat naar mijn overtuiging toch waar is: op een mysterieuze, wonderlijke manier kan in het grootste lijden een immense, alles ontstijgende vreugde in je ziel neerdalen. Dan kun je met Paulus Psalmen zingen in de nacht en met Job zeggen, 'ook al zal Hij mij doden, zou ik niet vrezen?'. Op prachtige manier tref je deze overstijgende ervaring aan bij Floris Bakels in zijn boek *Nacht und Nebel*, waarin hij zijn Godservaring in de concentratiekampen beschrijft en eraan toevoegt dat hij na de oorlog wel eens heeft terugverlangd naar deze nabijheid Gods. Er zijn cynici die zeggen dat dit een vorm van het Stockholmsyndroom is – een slachtoffer, denk aan een gijzelaar, gaat zich identificeren met de dader – maar dat is het niet!. We hebben hier met hele nuchtere, sterke karakters te maken die zich zomaar niet in slaap laten sussen door vormen van zelfkwellen. Ze ervaren temidden van het lijden iets dat hen er voor kortere of langere tijd werkelijk boven uit tilt.

Hiermee is het lijden ook zeker niet ontdaan van zijn verschrikking, maar het heeft wel een plaats gekregen binnen de logica van de liefde, waardoor het wellicht dragelijk is: uiteindelijk rest ons slechts de overgave aan Hem in het vertrouwen dat Hij onze vader is. In deze paradoxale zin geldt dat lijden *Joy* is en geen *Contemplation*. En dan ontstaat ook de troost dat, wanneer Joy in God is en Jack in God is, de gescheidenheid in zekere zin is opgeheven, ook al blijft de pijn om het tastbaar afwezig zijn van de geliefde. Lewis realiseert zich dat God onvoorstelbaar veel vraagt van de mens:

*'Mijn God, zijn dit werkelijk Uw voorwaarden? Kan ik H. alleen maar dán ontmoeten als ik U zozeer leer lief te hebben, dat het mij hetzelfde is of ik H. ontmoet of niet?'*¹⁰

En hij realiseert zich dat hijzelf, de schrijver van het beroemde boek *The Problem of Pain*, nog niet kan tippen aan de overgave die zijn geliefde zelf had, ja van wie de naam zelve *Overgave* – *Joy* – is. Hij ziet haar laatste ogenblik voor zich, terwijl hijzelf totaal vertwijfeld bij haar bed zat:

---

⁹ C.S. Lewis, *a.w.*, 60.

¹⁰ C.S. Lewis, *a.w.*, 65.

'Ze zei, niet tegen mij, maar tegen de chaplain, 'Ik heb vrede met God'. Ze lachte, maar niet tegen mij. Po si tornò all' eterna fontana'¹¹.

Lewis citeert hier Dante's *Goddelijke komedie*. In dit gedeelte is de dichter Dante op zijn reis van aarde naar hemel in het paradijs aangekomen. Beatrice – de geliefde van de dichter – is hier zijn gids. Vanaf een hoge berg zien ze een dal, waarop sneeuw is neergedaald en in het dal een Bron. En dan schrijft Dante over Beatrice:

'En hoewel zij ver van mij vandaan leek, glimlachte zij en keek zij mij aan, om zich daarna weer te keren naar de eeuwige Bron'¹².

Beatrice kijkt de dichter aan die ook de overgave kent, maar Joy kijkt naar de horizon achter Lewis want op dit moment is Joy voor Jack spiegel van een overgave die hij zelf – en hoe begrijpelijk - niet heeft. Maar door de strijd van *A Grief Observed* heen is het bij Jack van verzet naar overgave gegaan.

Na de dood van Joy leeft Jack niet lang meer. Dat zie je vaker bij grote liefdes, dat beider dood zelfs een synchronie is! Jack wordt zelf ziek. Hij krijgt in 1962 last van ernstig nierfalen. Hij moet naar het ziekenhuis, herstelt weer en gaat nog even lesgeven in Cambridge. Maar in 1963 komt het nierfalen weer terug en hij besluit om te stoppen met lesgeven. Na bijna 40 jaar leermeesterschap trekt de leraar zich terug. Hij gaat naar The Kilns, neemt al zijn boeken mee terug naar huis en brengt in de rust zijn dagen door, hij wandelt af en toe in de tuin, de goede vrienden bezoeken hem en ze mogen een boek uitkiezen uit zijn kast, als herinnering, wanneer ze vertrekken en afscheid van hem nemen. Op 22 november 1963 sterft hij. 'Poi si torno all' eterna fontana'. En hij wendde zich tot de eeuwige Bron¹³.

c. Leren

Ik wil eindigen bij het onderwijs. Met onderwijs bedoel ik het onderwijs dat we zelf krijgen via een cursus of opleiding of via het zelf studeren en lezen én dat we geven als onderwijzer of leraar. Ik zou twee stellingen willen poneren die in de geest van Lewis zijn (en waar ik het van harte mee eens ben): a) studeer in tijden van vrede of voorspoed; b) studeer in tijden van oorlog of lijden!

i. Studeer in tijden van vrede en voorspoed!

Het vreemde is dat het hele onderwijs nauwelijks het lijden opneemt in het curriculum. We spreken over van alles, tot over zuren en basen toe, waar we nooit mee te maken krijgen, maar met wat ieder zal gaan gebeuren weten we geen raad in ons curriculum. Terwijl er heel wat schitterende bronnen zijn die als spiegel hiervoor kunnen dienen – niet in het minst de boeken van Lewis hierover! Leerlingen voelen de urgentie hiervan ook vaak ogenblikkelijk aan en wijzelf ook, maar we doen er niet veel mee. Alleen wanneer het lijden ons of de klas treft: dan staan we vaak met de handen in het haar, wat moeten we nu zeggen?

Mijn oude geschiedenisleraar Hans Visser zei altijd dat hij een 'leraar voor het leven' wilde zijn. Hij is voor mij in dezen een belangrijke bron. Dát moet onderwijs zijn:

---

¹¹ C.S. Lewis, *a.w.*, 72.

¹² Dante Alighieri, *De goddelijke komedie*, XXXI, 93.

¹³ Deze tweede paragraaf is een fragment uit Ewald Mackay, *Besloten tuin. C.S. Lewis als leermeester*, Gouda, 2011.

leerschool van het leven. En dus ook: *Leerschool van het lijden*, om het met Kierkegaard te zeggen.

In vreedstijd moeten we ons wapenen. Wie een rijke *Innenwelt*, een besloten tuin of een onderwaterwereld van de geest bouwt en er in woont, kan in tijden van leed daar wonen. Lees boeken, zoek de stilte, memoriseer gedichten en Psalmen. In tijden van oorlog kun je dan in de ene hand het zwaard dragen en in de andere de boeken.

ii. Studeer in tijden van oorlog en lijden!

Heeft het in tijden van oorlog dan zin om te studeren? Deze vraag stelden Lewis' studenten aan hem aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog. Hij nam hun vraag serieus en hield er een lezing over op 22 oktober 1939 houdt in St Mary the Virgin's Church in Oxford voor studenten en collega's van de universiteit, getiteld 'Studeren in oorlogstijd'¹⁴.

Lewis beschrijft hoe hij ook zelf in de loopgraven van de Eerste Wereldoorlog boeken en gedichten las en studeerde. Kennelijk is dit zoeken naar kennis een diepe menselijke behoefte. Waarom hebben mensen die behoefte? Waarom is studeren zinvol? In algemene zin is het nut ervan hierin gelegen dat door het bestuderen van andere tijden of andermans gedachten - middels boeken - in een andere wereld kan vertoeven dan die waar je je op dat moment in bevindt. Wie kennis zoekt kan juist in de ellende staande blijven vanwege deze andere wereld. Hoevelen hebben hierdoor het niet gered, denk aan Bakels, Bonhoeffer en vele anderen!

Dit geldt des te sterker voor de gelovige mens. In feite zijn al onze bezigheden, wanneer we ze maar opdragen aan God, zinvol, ook in oorlogstijd. Daarom hoeven we ons niet af te vragen of studeren nuttig is: dat is het per definitie als het heteronoom is! Doordat ons lezen opgeheven wordt tot God, wordt het verbonden met de bovennatuurlijke wereld. Middels studeren en lezen kunnen we als het ware tijdelijk vertoeven in het land aan gene zijde, bij God. Daarom moeten we gewoon doorgaan met lezen en studeren, juist ook als de wereld in brand staat:

'Daarom kunnen we kennis als zodanig en schoonheid als zodanig nastreven in het vaste vertrouwen dat we daarmee vorderen in de richting van het aanschouwen van God, danwel indirect anderen in die richting helpen'¹⁵.

Wanneer onze geleerdheid echter een doel in zichzelf wordt of ten dienste staat van onze ijdelheid, dan moeten we ermee stoppen. We moeten dan ons 'oog uitrukken' in wetenschappelijke of studieuze zin. Maar wanneer kennis ten dienste is van de andere gelovigen of de lof van God zingt dan is het goed. Bij uitstek in het onderwijs speelt deze notie van dienstbaarheid aan de ander, namelijk aan de leerling of student. De leermeester spoort hem aan tot kennis en tot het lezen van boeken!

Daarnaast is het de taak van de geleerde leermeester of onderwijzer om andere gelovigen te helpen staande te blijven tegen aanvallen van intelligente atheïsten, en hun aanvallen richten zich vooral op het kwetsbaarste punt, te weten het lijden en het probleem van de theodicee ofwel rechtvaardigheid van God:

¹⁴ C.S. Lewis, 'Studeren in oorlogstijd', in: *Transpositie en andere toespraken*, Franeker, 2001 (1939), 65 - 78.

¹⁵ C.S. Lewis, *a.w.*, 72.

'Goede wijsbegeerte moet er zijn, alleen al omdat slechte wijsbegeerte vraagt om een antwoord. Het nuchtere verstand heeft niet alleen nuchter verstand tegenover zich, maar ook de troebele heidense soorten mystiek die het hele verstand ontkennen'¹⁶.

Tenslotte helpt studeren ons ook om het kwaad te onderkennen. Wie veel weet en de dingen in een groter perspectief kan plaatsen kan ontsnappen aan de waan van de tijd, denk aan de tijd van het nazisme waarin velen blindelings achter Hitler aanliepen. In het bijzonder is hierbij het verwerven van historische kennis – kennis van het verleden – van belang en dan volgen enkele zinnen die – zeker ook voor onze eigen tijd – mijns inziens zeer waar zijn:

'Wat we misschien het meest van alles nodig hebben is gedegen kennis van het verleden. Niet dat het verleden zo iets moois is, maar de toekomst kunnen we niet bestuderen. We moeten toch iets hebben om naast het heden te leggen. Want daardoor gaan we beseffen dat de basisideeën van de ene tijd heel anders zijn dan die van de andere tijd, en dat veel dingen die ongeschoolde mensen voor waar houden slechts voorbijgaande mode zijn. Wie op veel verschillende plaatsen gewoond heeft, zal niet gauw vervallen tot de plaatselijke misvattingen van zijn geboortedorp; een geleerde heeft in veel verschillende tijden geleefd en is daardoor in zekere mate immuun voor de stortvloed van onzin waarmee pers en ether van zijn eigen tijd hem overspoelen'¹⁷.

We moeten in alle rust en kalmte, zonder krampachtigheid en vooral zonder angst hierin onze weg gaan. Dat is wat Lewis als geleerde en als leermeester voorhoudt aanzijn collega-docenten en aan zijn studenten aan de vooravond van de oorlog. In feite is het een spiegel voor alle tijden, ook voor de onze, en voor allen die studeren of onderwijzen! Elke onderwijzer moet ernaar streven om dienstbaar te zijn in echte doorleefde kennis van het leven zelf! En wellicht dat je dan – studerend in tijden van vrede én oorlog, voorspoed en lijden – zelf overeind kunt blijven in de overgave en de kinderen of leerlingen er ook mee kunt helpen en vertroosten!¹⁸

---

¹⁶ C.S. Lewis, *a.w.*, 74.

¹⁷ C.S. Lewis, *a.w.*, 74.

¹⁸ Deze paragraaf is gebaseerd op een gedeelte uit mijn boekje *Besloten tuin*.

Slotconclusie

We hebben stilgestaan bij Lewis en het lijden. We hebben gezien hoe hij voor 1929 een dualist was: als er al een God bestaat dan kan Hij niets met de wereld van lijden en materie te maken hebben. We hebben gezien hoe God hem aanraakte in deze concrete, materiële wereld! En hem omzette in 1929. Daarna ging hij het geloof verdedigen en daarbij werd hij een monist: God en het lijden horen bij elkaar ook al wil God het lijden niet, want anders zou God machteloos zijn of distant en God is nu juist zeer nabij in alle dagen van het leven. In de tijd vanaf 1952 werd dit monisme verdiept door het lijden van Joy Davidman. Via een weg van crisis hervond Jack uiteindelijk de overgave: 'Hij wendde zich tot de eeuwige Bron'.

Laten we zelf de Innenwelt zoeken om in tijden van vrede of in de tijden van oorlog kracht te putten om onze tuin te ommuren en te bebouwen, en bidden om de kracht der overgave als het er op aan gaat komen en we door het vuur moeten gaan.

God bless! Het was mij een groot, soms welhaast paradijselijk genoegen om deze drie middagen weer te verwijlen bij de Besloten tuin van Lewis in het Waste Land van deze wereld! Goede reis!

Ewald Mackay, voorjaar 2011